

УДК:378.016:159.9

DOI: 10.15587/2313-8416.2016.64455

СИТУАЦІЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА ЯК ПСИХОЛОГІЧНА УМОВА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

© Н. В. Перегончук

У статті розглянуто психологічні особливості ситуації невизначеності. Розкрито суть та основні структурні складові ситуації невизначеності (когнітивний, емоційний і вольовий компоненти). Розкрито зміст толерантності до невизначеності як здатності витримувати емоційну напругу кризових, проблемних ситуацій. Визначено роль ситуації невизначеності у розвитку особистості майбутнього психолога та реалізації їх творчого потенціалу. Розглянуто ситуацію невизначеності як одну із можливих умов формування професійної компетентності майбутнього психолога в умовах сучасного динамічного суспільства

Ключові слова: ситуація невизначеності, професійна компетентність, толерантність до невизначеності, інтолерантність до невизначеності

The article deals with the psychological characteristics of uncertainty. The essence and main structural components of uncertainty (cognitive, emotional and volitional components) are described. The nature of tolerance to uncertainty is described as the ability to withstand the emotional stress of crisis, problem situations. The role of uncertainty in the future development of the personality psychologist and realization of their creative potential is determined. Uncertainty is considered as one of the possible conditions of professional competence formation of future psychologists in today's dynamic society

Keywords: uncertainty situation, professional competence, tolerance to uncertainty, intolerance to uncertainty

1. Вступ

В умовах сьогодення висувуються нові вимоги до якості психологічної підготовки фахівців, здатних ефективно працювати в умовах соціальних трансформацій, коли підсилюється вплив на людину різних стресогенних факторів, таких, як збільшення темпу сучасного життя та обсягу отриманої інформації, віртуалізація суспільства, зміни у соціальному житті, зростання невизначеності як у професійному середовищі, так і в повсякденному житті.

Ситуація невизначеності стає типовою ситуацією професійної діяльності представників різних професій – менеджерів, педагогів і психологів. В системі професійної освіти психологів на сьогодні відбуваються інтеграційні процеси та зміни, саме вони і визначають вимоги до підготовки майбутнього фахівця здатного діяти в таких динамічних і невизначених умовах. Професія психолога є особливим видом діяльності, що підпадає під вплив фактору невизначеності з одного боку, зовнішнього середовища (інтеграційні процеси в системі вищої освіти), а з іншого – внутрішнього, пов'язаних із особистістю майбутнього фахівця. Саме тому постає необхідність формування в майбутнього психолога толерантності до невизначеності з

метою прийняття ситуацій такого типу та вибір конструктивних стратегій реагування на них.

2. Літературний огляд

Проблемою взаємодії особистості з ситуацією невизначеності займалися такі дослідники Л. Б. Шнейдер [1]; питання невизначеності у професійній діяльності психолога вивчали Р. Кочюнас [2]. Вивченню толерантності до невизначеності стали приділяти увагу лише в останні десять років (Е. Г. Луковицька [3], П. В. Лушин [4]).

Незважаючи на великий інтерес до проблеми невизначеності в її різних аспектах, маловивченими є питання впливу ситуацій невизначеності на формування професійної компетентності майбутнього психолога недостатньо досліджена і здатність студентами-психологами використовувати ситуації невизначеності як умови для формування професійної компетентності, що і зумовило актуальність даного дослідження. Недослідженою є також проблема визначення змісту толерантності до невизначеності як інтегральної характеристики особистості, що дозволяє приймати ситуації такого типу та вибирати конструктивні шляхи реагування.

3. Мета дослідження

Теоретично проаналізувати психологічні особливості ситуацій невизначеності та їх вплив на формування професійної компетентності майбутніх психологів та емпірично дослідити толерантність до невизначеності, як професійно важливу якість майбутнього фахівця.

4. Дослідження проблеми ситуації невизначеності та її впливу на формування професійної компетентності майбутнього психолога

Модернізація системи освіти і включення її в Болонський процес потребує на сьогодні підготовки конкурентоздатного, компетентного, соціально активного спеціаліста. В сучасному освітньому просторі все частіше піднімаються питання навчання і розвитку спеціаліста-психолога. Варіативність підготовки не завжди відповідає вимогам, що висуваються до професійної діяльності психолога та відповідає запиту сучасного суспільства. Протиріччя, які виникають в системі освіти та в суспільстві загалом досить часто породжують негативні переживання і відчуття невизначеності.

У роботах дослідників виділено ряд характеристик невизначених ситуацій, до найбільш поширених та головних з яких, можна віднести новизну, суперечливість, складність [5]; велика кількість можливостей, виборів і рішень; непередбачуваність – неможливість прогнозування розвитку, невідомість ймовірності події, сприймається як відсутність причинно-наслідкових закономірностей; неконтрольованість – суб'єктивну неможливість керувати розвитком подій, протистояти несподіванкам, передбачити їх [6]. Доведено також, що невизначеність виникає внаслідок неможливості категоризувати ситуацію через відсутність інформації [3].

В роботах Е. Г. Луковицької акцент робиться на когнітивному компоненті невизначеності [3], автор вказує на ситуацію невизначеності як умову для активізації психічних механізмів людини. З точки зору прояву емоцій людиною, представники когнітивного напрямку вказують на те, що ситуація невизначеності супроводжується негативними емоціями (страх, ненависть, тривога, відроза) різної інтенсивності і тривалості, а передумовами її виникнення є дефіцит інформації.

На думку А. Н. Подд'якова негативні емоційні стани в умовах невизначеності «відображають принципіву неможливість знаходження єдиного обґрунтованого, самого правильного зі всіх точок зору вибору: вибору єдиного універсального підходу, єдиної цілі, єдиної гіпотези, єдиного методу, єдиного критерію оцінки результату» [7].

Інші дослідники [8] звертають увагу на те, що при деяких обставинах може навіть приносити задоволення, так як живі системи намагаються потрапляти в ситуацію невизначеності, щоб пережити позитивні емоції. Більше того, широкого розповсюдження такий підхід набуває в мистецтві – літературі, музиці, архітектурі, живописі, де ситуація невизначеності відіграє центральну роль в естетичних переживаннях і є невід'ємною складовою творчого

процесу. При чому, С. В. Хорошавіна підкреслює: «Якщо невизначеність – це погано і тривожно, а визначеність – це злагода і комфорт, то чому так приваблює здивування, насолода новизною, надія, бажання, пульсація життя?» [9].

З точки зору вольових параметрів ситуація невизначеності пов'язана суб'єктивним контролем події зі сторони людини. Чим більше неоднозначна ситуація, тим менше вона сприймається як підконтрольна суб'єкту.

В той же час багато дослідників [4, 10], вказують на невизначеність, як на умову розвитку особистості та реалізацію її творчого потенціалу.

Так, Под'яков А. Н. [7] вказує на те, що невизначеність інформативна, бо розширяє багато потенційних можливостей; вона є джерелом творчості, відкриттів і винаходів нового, невідомого, оригінального. Ю. М. Лотман підкреслював, що в культурі існують спеціальні механізми збільшення невизначеності для підвищення її творчого потенціалу творців [10].

П. В. Лушин [4] пропонує розглядати ситуації невизначеності як перехідні стани, що спонукають людину переживати позитивні емоції в нових неструктурованих, неоднозначних ситуаціях, сприймаючи їх не як загрозу, а як такі, що кидають виклик. Ситуація невизначеності передбачає, що в момент вибору не можливо зрозуміти, який із варіантів буде результативніший. В цілому, при цілісному погляді на свою життєву ситуацію можна побачити, що всі варіанти рівнозначні. А здатність витримувати напруження кризових, проблемних ситуацій, автор визначає як толерантність до невизначеності.

А. І. Гусєв розглядає ситуації невизначеності як резерв різноманітних шляхів розвитку особистості та становлення нової ідентичності. А феномен толерантності до невизначеності вказує, що він тісно пов'язаний з актуальними проблемами сучасності, оскільки всезростаючі потоки необхідної інформації та стрімке прискорення темпу життя породили проблему глобальної невизначеності людського існування. З одного боку, як би не намагалася людина наздогнати вимоги часу, навіть озброївшись найсучаснішими технологіями, вона змушена діяти в ситуації зовнішньої інформаційної невизначеності. З іншого боку, прагнення мчати «в ногу з часом» невблаганно наштовхується на фізіологічні бар'єри граничних можливостей людського організму, породжуючи адикції і залежності як реакцію на внутрішню смислову невизначеність ідентичності особистості [5].

При взаємодії особистості із ситуацією невизначеності деструктивні емоційно-поведінкові реакції досить часто є наслідком «невмілого поведіння» особистості із невизначеністю. Невміння поводитись має різні прояви: нетерпіння, слабка здатність до очікуваного моменту, що відповідає сприятливим обставинам життєдіяльності, намагання втекти від непередбачуваності, замінити її детермінованістю навіть з погіршеними параметрами життєдіяльності, відмовляючись від вибраних раніше цілей і смислів.

Проте Ю. М. Лотман [10], підтверджуючи думку про переживання негативних емоцій, зазначає, що саме вивід своєї поведінки за рамки моделі, роб-

лячи акцент на несуттєвому, стає одними із основних умов виживання і перемоги, а здатність до конструктивної активності в умовах невизначеності допомагає їй вижити.

Конструктивна активність в ситуації невизначеності – не завжди пов'язана із подоланням або зниженням невизначеності. Наявність ситуації невизначеності досить часто не перешкоджає суб'єкту в досягненні цілей і підвищенні адаптації до швидкозмінних умов. З цього слідує, що можливо не завжди потрібно долати чи розвіювати ситуацію невизначеності, а навпаки з повагою ставитися і без потреби не порушувати гармонію буття. Варто звернути увагу і на той факт, що іноді суб'єкту потрібно припинити будь які дії для подолання невизначеності та використати вичікувальну стратегію або за висловом П. В. Лушина [4] взяти тайм-аут, так як не всі ситуації невизначеності можна подолати. І тоді конструктивним способом прийняття ситуації невизначеності буде проявлятися на фоні зовнішньої пасивності. Ще одним важливим аспектом є і той факт, що якою б психологічно зрілою не була б людина, виключити ситуацію невизначеності та випадковостей у житті просто не можливо. Невтручання може бути особливою формою конструктивної активності, так як може застерегти від необдуманих кроків. Саме тому, утримання від надмірної активності призводить до реалізації внутрішніх потенцій людини, а також вступають в силу закони самоорганізації функціонування різних систем [11].

Невизначеність проявляється і в професійній діяльності майбутнього психолога, так як висовує вимоги до толерантності до невизначеності суб'єкта професійної діяльності, здатності до надситуативної активності, ментальної гнучкості, почуття гумору, емоційної стійкості, навичкам саморегуляції тощо. Майбутній психолог в період професійної підготовки стикається, з одного боку з неоднозначністю, невизначеністю характеристик суб'єкта як компонента буття, мінливістю багатьох психологічних феноменів, психічної реальності в цілому, а з іншого боку – з методологічною невизначеністю сфери психологічної науки і практики, поліпарадигмальністю психології [12].

Враховуючи основні напрямки роботи майбутнього психолога треба зважити і на те, що психолог в перспективі буде працювати з невизначеністю внутрішнього світу клієнта. На думку Р. Кочюнаса «багато людей незатишно почувають себе в ситуаціях, в яких не вистачає структури, ясності, чіткості. Однак однією із передумов становлення особистості є прощання людини із звичними, відомими із власного досвіду схемами і алгоритмами роботи і вступ на «незнайому територію» [2], психологу необхідна впевненість в собі і в ситуації невизначеності. Впевненість в своїй інтуїції і адекватності почуттів, переконаність в правильності прийнятих рішень і здатність до ризику – всі ці якості допомагають витримувати напругу, що виникає при ситуації невизначеності.

Крім того, внаслідок отримання нової інформації і досвіду в процесі навчання та в результаті трансформації ідентичності можлива актуалізація внутрішньої особистісної невизначеності студентів.

Як зазначає В. П. Зінченко [12], складнощам зовнішнього світу повинна протистояти не просто складність, а зверх складність внутрішнього світу майбутнього фахівця. Прийняття ситуацій невизначеності як умови формування професійної компетентності, здатність до вибору конструктивних стратегій виходу можна виокремити і в якості передумов успішної майбутньої професійної діяльності.

Саме тому толерантність до невизначеності, як професійно важливу якість майбутнього, психолога слід розпочинати формувати ще під час вузівської підготовки.

На думку Г. Солдатової, толерантність є інтегральною характеристикою індивіда, що визначає його здатність у проблемних та кризових ситуаціях активно взаємодіяти з оточуючим середовищем із метою відновлення власної нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації, запобігання конфронтації та розвитку позитивних взаємовідносин із середовищем, з урахуванням чого головним завданням практичної діяльності психолога є формування толерантності в межах усього діапазону психологічної стійкості, починаючи від нервово-психічної й закінчуючи стійкістю до етнокультурних, соціальних, світоглядних та інших розходжень [13].

Толерантність до невизначеності – це комплексне поняття, яке об'єднує концепції толерантності і невизначеності та має ряд типових ознак: здатність діяти навіть коли невідомі всі факти і можливі наслідки; вміння працювати в умовах дефіциту інформації та часу; можливість людини відчувати позитивні емоції в нових, неструктурованих, неоднозначних ситуаціях, сприймаючи їх не як загрозові, а як такі, що містять виклик для подальшого руху.

Таким чином, толерантність до невизначеності розглядається комплексно – і як тенденція сприйняття, і як когнітивна характеристика особистості, і як реакція на невизначеність.

В узагальненому вигляді для толерантної до невизначеності особистості характерними є: потяг до невизначених ситуацій; почуття комфорту у момент перебування у невизначеній ситуації; сприймання невизначених ситуацій як бажаних; здатність приймати ситуацію невизначеності переживаючи емоційне та нервово напруження; здатність опиратись відсутності зв'язку та логіки інформації в ситуації невизначеності; можливість адекватно приймати невідоме та сприймати нові, незнайомі та ризиковані ситуації як стимулюючі; готовність пристосуватись до невизначеної ситуації чи ідеї [14].

Толерантність до невизначеності характеризується індивідуальною своєрідністю і різною мірою сприйнятливості для особистості. Для освоєння невизначеності найбільш сприйнятливим є домінування когнітивного і поведінкового компоненту. Домінування когнітивного компоненту проявляється в гнучкості мислення, відкритості новому, здатності структурувати і представляти можливі виходи із ситуації. Домінування поведінкового компоненту проявляється в посиленні контролю за ситуацією і в залученні до неї інших людей. Домінування афективного компоненту для більшості людей проявляється в таких емоційних

переживаннях як стрес, депресія, тривога, апатія і для меншості людей – в емоційному підйомі, насолоді.

Таким чином, проблемою невизначеності займаються багато дослідників, більшість із них роблять акцент на вивченні факторів, які впливають на сприйняття невизначеності та емоційних переживань в залежності від особливостей її сприйняття.

Підсумовуючи результати теоретичного аналізу можна констатувати той факт, що невизначеність безперечно має спонукальну силу для особистості. Толерантність до невизначеності є невід'ємною складовою всього освітнього простору. Ситуації помилок, криз, стагнацій і інших явищ, які досить часто сприймаються як негативні, так чи інакше виступають складовою частиною процесу самоорганізації або переходу на новий виток розвитку, стабільності майбутнього фахівця. Формування професійної компетентності майбутнього психолога в умовах ситуації невизначеності досить часто має нелінійний і непередбачуваний характер. Проте саме такі умови спонукають майбутнього фахівця до пошуку.

5. Апробація результатів дослідження

Для вивчення рівнів прояву толерантності до невизначеності було проведено дослідження. У дослідженні взяли участь студенти психологи Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Загальна кількість опитаних 65 студентів психологів. Методики, які були обрані згідно з поставленими задачами для емпіричного дослідження – опитувальник Баднера TAS в адаптації Солдатової А. Г. [15] зміст методики полягає в дослідженні толерантності до невизначеності як здатності розглядати невизначені ситуації як бажанні, чи через інтолерантність, здатність розглядати ситуації невизначеності, як загрозу. Методика містить три шкали: «новизна», «складність», «невирішеність». МАТ-50 (Measurement Ambiguity Tolerance – 50) [15] – опитувальник спрямований на дослідження інтолерантності до невизначеності, як «тенденція до сприйняття невизначеної інформації як різновид психологічного дискомфорту або загрози».

За результатами дослідження, проведення опитувальника Баднера TAS адаптації Солдатової А. Г. за загальним показником рівня сформованості було виявлено, що більшості студентів діагностується низький (35,4 %) і середній (49,2 %) рівень толерантності до невизначеності. Толерантність до невизначеності діагностовано тільки у (15,4 %) студентів.

За опитувальником МАТ-50 (Measurement Ambiguity Tolerance – 50) діагностовано такі результати: високий рівень у 10,8 %, середній рівень у 46,2 %, низький у 43 % опитаних.

Отримані дані переконливо засвідчують, що більшість студентів психологів мають середній та низький рівень сформованості толерантності, а значить їм властива інтолерантність до невизначеності. Інтолерантний до невизначеності майбутній фахівець психолог має високий рівень тривожності до ситуації невизначеності або навіть до умов загрози її виникнення, навіть, якщо ця невизначеність означає розвиток і позитивні зміни в майбутньому. Такі особистості схильні до жорсткої регламентації всіх сфер життя,

в тому числі ставлення і системи придбання досвіду, знань, умінь, навичок, значить, в ситуації невизначеності вони не бачать конструктивних стратегій виходу та шляхів власного професійного самовдосконалення, що може перешкоджати їх успішній майбутній професійній діяльності. Проте високі показники за шкалою «новизна» можуть вказувати на те, що опитані розглядають ситуацію невизначеності як джерело винаходів нового, невідомого, оригінального у їх майбутній професійній діяльності.

Натомість, студенти-психологи, в яких діагностовано високий рівень толерантності до невизначеності розглядають будь-яку невизначену ситуацію як можливість вибору, розвитку, отримання нового досвіду, не відчувають деструктивної тривоги в невизначених ситуаціях, здатні впевнено та активно діяти в них.

Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати, що невизначеність у досліджуваних студентів асоціюється із невпевненістю і досить часто викликає негативні переживання та реакції, і тільки не велика частина опитаних студентів психологів ставляться до ситуації невизначеності не як до загрози, а до такої, що кидає виклик. Враховуючи актуальність даної теми, варто зауважити про недостатність стихійного розвитку толерантності до невизначеності і необхідності цілеспрямованого його формування в умовах вузівського навчання майбутнього психолога.

6. Висновки

Формування професійної компетентності в умовах перехідного періоду розвитку України характеризується швидкою змінністю і невизначеністю. В контексті всезростаючої складності сучасного світу, що характеризується динамікою і невизначеністю, здатність до прийняття ситуації невизначеності та конструктивного способу виходу із такого типу ситуацій, має не тільки професійне формування професійно компетентного фахівця, але і особистісне значення – успішна адаптація до умов сучасного суспільства, підвищення рівня психічного і фізичного здоров'я, особистісне зростання, самоактуалізація.

Отримані результати підкреслюють актуальність проблеми, необхідність продовження досліджень у вибраному напрямку та розробку практичних рекомендацій щодо професійної підготовки майбутніх психологів в умовах ситуації невизначеності.

Література

1. Шнейдер, Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг [Текст] / Л. Б. Шнейдер. – Воронеж: МОДЕК, 2004. – 600 с.
2. Кочюнас, Р. Основы психологического консультирования [Текст] / Р. Кочюнас. – М.: Академический проект, 1999. – С. 78.
3. Луковицкая, Е. Г. Социально-психологическое значение толерантности к неопределенности [Текст]: автореф. дис. ... канд. псих. наук / Е. Г. Луковицкая. – СПб., 1998. – 36 с.
4. Лушин, П. В. Экологическая помощь в переходной период: экофасилитация [Текст]: монография / П. В. Лушин. – Киев, 2013. – 296 с.
5. Гусев, А. И. К проблеме измерения толерантности к неопределенности [Текст] / А. И. Гусев // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 1. – С. 25–32.

6. Белинская, Е. П. Совладание как социально-психологическая проблема [Текст] / Е. П. Белинская // Психологические исследования: электрон. журн. – 2009. – № 1 (3).

7. Поддьяков, А. Н. Неопределенность в решении комплексных проблем [Текст] / А. Н. Поддьяков; ред. А. К. Болотова // Человек в ситуации неопределенности. – М.: Гос. ун-т – Высшая школа экономики, 2007. – С. 177–193.

8. Галин, А. Л. Психологические особенности творческого поведения [Текст] / А. Л. Галин. – Новосибирск: НГУ, 2001. – 346 с.

9. Хорошавина, С. Г. Концепции современного естествознания: курс лекций [Текст] / С. Г. Хорошавина. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. – 480 с.

10. Лотман, Ю. М. Механизмы культуры. Т. 3 [Текст] / Ю. М. Лотман. – Таллинн: Александра, 1993. – С. 327–344.

11. Кондрашихина, О. А. Характерные признаки, уровни и формы конструктивной активности в условиях неопределенности [Текст] / О. А. Кондрашихина // Перспективы науки и образования. – 2014. – № 2 (8). – С. 158–162.

12. Зинченко, В. П. Толерантность к неопределенности: новость или психологическая традиция? [Текст] / В. П. Зинченко // Вопросы психологии. – 2007. – № 6. – С. 3–20.

13. Солдатова, Г. У. Практическая психология толерантности, или как сделать так, чтобы зазвучали лучшие струны человеческой души? [Текст] / Г. У. Солдатова // Век толерантности. Научно-публицистический вестник. – 2003. – Вып. 6. – С. 60–78.

14. Нестерова, Н. В. Многообразие подходов к пониманию толерантности [Текст] / Н. В. Нестерова // Прикладная психология и психоанализ. – 2006. – № 4. – С. 39–43.

15. Психодиагностика толерантности личности [Текст] / под ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. – М.: Смысл, 2008. – 172 с.

References

1. Shneyder, L. B. (2004). Professyonalnaia ydentychnost: teoriya, eksperyment, trenynh [Profesynna identychnist': teoriya, eksperyment, treninh]. Voronezh: MODEK, 600.

2. Kochyunas, R. (1999). Osnovyi psihologicheskogo konsultirovaniya [Fundamentals of psychological counseling]. Moscow: Academic Project, 78.

3. Lukovitskaya, E. G. (1998). Sotsialno-psihologicheskoe znachenie tolerantnosti k neopredelennosti [Socio-

psychological value of tolerance to uncertainty]. Stankt-Petersburg, 36.

4. Looshin, P. V. (2013). Ekologicheskaya pomosch v perehodnoy period: ekofasilitatsiya [Environmental aid in the transition period: ekofasilitatsiya]. Kyiv, 296.

5. Gusev, A. I. (2007). K probleme izmereniya tolerantnosti k neopredelennosti [To measure the problem of tolerance to uncertainty]. Practicality psihologiya that sotsialna robot, 1, 25–32.

6. Belinskaya, E. P. (2009). Sovladanie kak sotsialno-psihologicheskaya problema [Coping as a social and psychological problem]. Psychological research: electron. zh., 1 (3).

7. Poddiakov, A. N.; Bolotova, A. K. (Ed.) (2007). Neopredelennost v reshenii kompleksnyih problem [The uncertainty in the solution of complex problems]. Moscow: Gos. un-t – Vysshaja shkola jekonomiki, 177–193.

8. Galin, A. L. (2001). Psihologicheskie osobennosti tvorcheskogo povedeniya [Psychological characteristics of creative behavior]. Novosibirsk, 346.

9. Khoroshavina, S. G. (2005). Kontseptsii sovremennogo estestvoznaniya: kurs lektsiy. Rostov-na-Donu: Feniks, 480.

10. Lotman, Y. (1993). Mehanizmy Kulturyi [Mechanisms of culture]. Vol. 3. Tallinn: Alexander, 327–344.

11. Kondrashihina, O. A. (2014). Harakternyie priznaki, urovni i formy konstruktivnoy aktivnosti v usloviyah neopredelennosti [Characteristic features, levels and forms of constructive activity in the conditions of uncertainty]. Prospects of science and education, 2 (8), 158–162.

12. Zinchenko, V. P. (2007). Tolerantnost k neopredelennosti: novost ili psihologicheskaya traditsiya? [Uncertainty avoidance: news or psychological tradition?]. Questions of psychology, 6, 3–20.

13. Soldatov, H. W. (2003). Prakticheskaya psihologiya tolerantnosti, ili kak sdelat tak, chtobyi zazvuchali luchshie struny chelovecheskoy dushi? [Practical Psychology tolerance, or how to make the best sounded strings of the human soul?]. Century tolerance. Scientific and journalistic Gazette, 6, 60–78.

14. Nesterov, N. V. (2006). Mnogoobrazie podhodov k ponimaniyu tolerantnosti [Variety of approaches to the understanding of tolerance]. Applied psychology and psychoanalysis, 4, 39–43.

15. Soldatova, G. U., Shaygerovoy, L. A. (Eds.) (2008). Psycho tolerance personality. Moscow: Meaning, 172.

*Рекомендовано до публікації д-р псих. наук Паламарчук О. М.
Дата надходження рукопису 17.02.2016*

Перегончук Наталія Василівна, кандидат психологічних наук, доцент, кафедра психології, Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, Україна, 21100
E-mail: natasha777999@mail.ru